

filosofskoi antropologii, etyki y filosofii osvity (Academic Integrity as a Challenge, Requirement and Will: The Contexts of Philosophical Anthropology, Ethics and Philosophy of Education)', *Filosofia osvity*, № 29 (2), с. 27-47 s.

Прорецензовано / Reviewed

28.05.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

14.06.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.54(5-6)-4

УДК 1(091):316.77

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЗАХІДНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ФІЛОСОФІЇ

О. Ю. Костинюк

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Актуальність роботи зумовлена центральною роллю комунікативної філософії в сучасних гуманітарних науках та методологічними викликами, що виникають через її концептуальну складність. Вибір методу дослідження визначає результати, що вимагає рефлексії над самим дослідницьким інструментарієм.

Постановка проблеми. Проблема полягає у відсутності систематичного аналізу методологічних засад у дослідженнях комунікативної філософії. Дослідники часто обирають один підхід (герменевтичний, нормативний або критичний), що призводить до односторонніх інтерпретацій, де теорія постає або як суто нормативна утопія, або як об'єкт для викриття прихованих механізмів влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць виявляє домінування трьох основних методологічних стратегій: герменевтичної (Гадамер, Тейлор), нормативно-раціоналістичної (Апель, Габермас, Форст) та критичної (Фуко, Дерріда, Батлер). Відзначається, що між цими парадигмами бракує продуктивного діалогу, що часто веде до їхнього протистояння.

Постановка завдання. Завданням статті є: 1) систематично описати чотири ключові методологічні стратегії (герменевтичну, нормативно-раціоналістичну, критичну та компаративну); 2) проаналізувати їхні сильні та слабкі сторони; 3) обґрунтувати необхідність їхнього синтетичного застосування, де компаративний метод виступає як мета-метод.

Виклад основного матеріалу. У статті послідовно аналізуються чотири методологічні стратегії. Герменевтика розглядається як метод розуміння смислу. Нормативно-раціоналістична парадигма — як інструмент обґрунтування універсальних норм. Критичні методи — як засіб викриття владних асиметрій. Компаративний метод представлено як інструмент для рефлексивної інтеграції цих підходів.

Висновки. Зроблено висновок про необхідність комплексного, синтетичного підходу. Ефективність дослідження залежить від свідомої комбінації різних методів. Такий інтегрований підхід є особливо перспективним для аналізу сучасних викликів, зокрема трансформацій публічної сфери в епоху цифрових медіа.

Ключові слова: комунікативна філософія, історія філософії, герменевтика, компаративний метод, постструктуралізм, критична теорія.

HISTORICAL-PHILOSOPHICAL METHODOLOGICAL REFLECTION OF WESTERN COMMUNICATIVE PHILOSOPHY

Oleksandr Kostyniuk

Abstract.

Relevance of the research. The urgency of the research is determined by the central role of communicative philosophy in the humanities and by the methodological challenges arising from its conceptual complexity. The choice of a research method predetermines the results, which necessitates a reflection on the research toolkit itself.

Problem statement. The problem lies in the lack of a systematic analysis of methodological foundations. Researchers often choose a single approach (hermeneutic, normative, or critical), which leads to one-sided interpretations where the theory appears either as a normative utopia or as an object for exposing hidden power mechanisms.

Analysis of recent research and publications. The analysis of scholarly works reveals the dominance of three main methodological strategies: hermeneutic (Gadamer, Taylor), normative-rationalist (Apel, Habermas, Forst), and critical (Foucault, Derrida, Butler). It is noted that there is a lack of productive dialogue between these paradigms, often leading to their confrontation.

Research task. The objectives of the article are: 1) to systematically describe four key methodological strategies (hermeneutic, normative-rationalist, critical, and comparative); 2) to analyze their strengths and weaknesses; 3) to substantiate the need for their synthetic application, with the comparative method acting as a meta-method.

Main material presentation. The article sequentially analyzes four methodological strategies. Hermeneutics is examined as a method for understanding meaning. The normative-rationalist paradigm is presented as a tool for justifying universal norms. Critical methods are shown as a means of exposing power asymmetries. The comparative method is presented as a tool for the reflective integration of these approaches.

Conclusions. It is concluded that a comprehensive, synthetic approach is necessary. The effectiveness of the research depends on the conscious combination of different methods. Such an integrated approach is particularly promising for analyzing contemporary challenges, especially the transformations of the public sphere in the digital era.

Keywords: communicative philosophy, history of philosophy, hermeneutics, comparative method, poststructuralism, critical theory.

Актуальність теми. Комунікативна філософія, що асоціюється передусім з працями Юргена Габермаса та Карла-Отто Апеля, вже давно вийшла за межі однієї з філософських шкіл, перетворившись на потужну парадигму, яка визначає напрямки досліджень у багатьох гуманітарних науках. Її вплив простежується у політичній теорії, де вона стала фундаментом для моделей дорадчої демократії [12]; у соціології, де вона пропонує інструменти для аналізу соціальної інтеграції та патологій модерну [11]; в етиці, де вона обґрунтовує можливість універсальних моральних норм у пост-метафізичну епоху; а також у теорії права, де вона пов'язує легітимність права з раціональним дискурсом громадян.

Проте саме цей статус та концептуальна складність напряму породжують значні методологічні виклики. Комунікативна філософія є надзвичайно амбітним проектом, що намагається синтезувати ідеї з різних традицій — від німецького ідеалізму та прагматизму до лінгвістичної філософії та системної теорії. Така гетерогенність джерел та складність понятійного апарату (комунікативна дія, життєсвіт, дискурс, ідеальна мовленнєва ситуація) вимагають від дослідника відповідного методологічного інструментарію.

Вибір методу дослідження в цьому контексті не є суто технічним питанням, оскільки він значною мірою зумовлює дослідницьку оптику, фокус аналізу та, зрештою, самі результати. Кожен з різних підходів є легітимним, але застосований ізольовано, він дає лише часткове, а іноді й викривлене уявлення про предмет. Тому актуальність теми полягає не лише у непересічному значенні комунікативної філософії, а й у нагальній потребі в рефлексії над самим інструментарієм її вивчення

та обґрунтуванні необхідності його комплексного використання.

Постановка проблеми. Попри існування величезного масиву досліджень, присвячених комунікативній філософії, часто бракує систематичної рефлексії щодо методологічних засад цих досліджень. Нерідко дослідники обирають один підхід — наприклад, суто герменевтичну інтерпретацію текстів, реконструкцію ідей або їхню критичну деконструкцію, — не обґрунтовуючи свій вибір і не розглядаючи альтернативні оптики. Це призводить до фрагментарних, а іноді й односторонніх висновків та інтерпретацій, де комунікативна теорія постає або як утопія, або як об'єкт для викриття прихованих механізмів влади. Таким чином, виникає важливе наукове завдання: систематизувати ключові методологічні стратегії та показати потенціал їхнього комплексного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз дослідницького поля дозволяє виділити кілька основних методологічних стратегій. Першою і найбільш фундаментальною є герменевтична. Спираючись на класичну працю Г.-Г. Гадамера “Істина і метод” [10], цей підхід розглядає філософські тексти як об'єкт для інтерпретації. Ця традиція продовжується у працях таких мислителів, як Чарльз Тейлор, який застосовує герменевтику для аналізу культурних формацій сучасності [15]. У сучасній українській філософії цей метод знаходить свій розвиток у працях В. Кебуладзе, який застосовує герменевтичний інструментарій для аналізу феноменів соціального світу [2].

Друга стратегія — нормативно-раціоналістична — є, по суті, “внутрішньою” методологією самої комунікативної філософії. Вона включає трансцендентально-прагматичний метод К.-О. Апеля [3] та метод раціональної реконструкції Ю. Габермаса [11]. Ця парадигма отримала глибоку розробку в українському контексті завдяки працям А. Єрмоленка [1], а також продовжує активно розвиватися у працях сучасних західних авторів. Наприклад, Райнер Форст у своїй праці “Право на обґрунтування” (Das Recht auf Rechtfertigung) розвиває габермасівську теорію, застосовуючи її до аналізу справедливості та прав людини, і показує, як нормативні засади дискурсу функціонують у політичних конфліктах [7].

Третя група методів — критичні. Вони розглядають комунікативну філософію ззовні, ставлячи під сумнів її універсалістські ідеї. Сюди належить дискурс-аналіз у версії М. Фуко [8] та метод деконструкції Ж. Дерріда [6]. Сучасні дослідники продовжують застосовувати ці методи для критики комунікативної теорії. Наприклад, Джудіт Батлер у своїх роботах показує, як норми мовлення, що здаються універсальними, насправді можуть виключати певні групи та форми життя, ставлячи під сумнів саму можливість інклюзивної “ідеальної мовленнєвої ситуації” [5, с. 86].

Незважаючи на активне використання цих підходів, невирішеною частиною проблеми залишається їхня взаємодія. Дослідники здебільшого працюють у межах однієї з парадигм, що призводить до їхнього протистояння, а не діалогу.

Постановка завдання. Виходячи з вищезазначеного, завданням цієї статті є:

- 1) систематично описати чотири ключові методологічні стратегії дослідження комунікативної філософії: герменевтичну, нормативно-раціоналістичну, критичну та компаративну;
- 2) проаналізувати їхні сильні сторони та обмеження;
- 3) обґрунтувати необхідність їхнього синтетичного застосування, де компаративний метод виступає як метаметод, що дозволяє інтегрувати різні дослідницькі оптики для досягнення більш повного та об'єктивного розуміння комунікативної філософії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою для будь-якого гуманітарного дослідження, що має справу з текстами та смислами, є герменевтичний метод. Його вихідний пункт полягає в фундаментальному

розрізненні між поясненням та розумінням. Філософська герменевтика, що отримала свій класичний вираз у праці Ганса-Георга Гадамера “Істина і метод”, пропонує розглядати розуміння не як психологічне занурення в думки автора, а як онтологічний процес, що відбувається в самій мові [10].

Центральним для Гадамера є поняття діалогу. Розуміння тексту — це завжди діалогічний процес, який він описує через метафору “злиття горизонтів”. Дослідник ніколи не є абсолютно нейтральним; він завжди підходить до тексту з певним “перед-розумінням” (*Vorurteil*), сформованим його власною історичною та культурною традицією. Це перед-розуміння, на думку Гадамера, є не перешкодою, а необхідною умовою можливості інтерпретації. Як пише Гадамер, “насправді, горизонт – це радше те, у що ми переміщуємось і що рухається разом з нами. Горизонти змінюються для людини, яка рухається” [10, с. 303]. Таким чином, герменевтичний метод вимагає від дослідника рефлексивної позиції щодо власних передумов та готовності до того, що діалог з текстом змінить його власне розуміння.

Евристична сила цього методу виходить далеко за межі аналізу окремих текстів. Так, Чарльз Тейлор у своїй фундаментальній праці “Джерела себе” (*Sources of the Self*) застосовує герменевтичний метод для інтерпретації цілої культурної формації — сучасної ідентичності. Він показує, що наше розуміння себе як особистості є результатом довгої історії інтерпретацій та реінтерпретацій ідей, що походять з різних джерел — від Платона до романтиків. Тейлор демонструє, як герменевтика дозволяє “прочитати” сучасну культуру, розкриваючи її внутрішні напруження та суперечності [15]. Застосування цього методу до комунікативної філософії є особливо продуктивним з двох причин. По-перше, він дозволяє глибоко інтерпретувати складні концептуальні побудови Габермаса чи Апеля, розглядаючи їх не як набір абстрактних тез, а як відповіді на конкретні філософські проблеми їхньої епохи. По-друге, герменевтичний підхід є близьким за духом самому предмету дослідження. Комунікативна філософія, так само як і герменевтика, ставить у центр поняття діалогу та взаєморозуміння, хоча й надає їм більш нормативного та універсалістського вигляду. Евристичний потенціал герменевтики для аналізу соціальних феноменів розробляється в працях сучасних українських мислителів. Зокрема, Вахтанг Кебуладзе у своїй праці “Феноменологія досвіду” демонструє, як герменевтичний інструментарій виходить за межі роботи з історичними текстами і стає актуальним методом для аналізу сучасності [2]. Він обґрунтовує тезу, що наш досвід соціального світу ніколи не є безпосереднім, а завжди опосередкований мовою, культурними наративами та інтерпретаціями. Таким чином, соціальні феномени, такі як влада, ідентичність, справедливість чи навіть травма, можуть бути прочитані як складні, багатшарові тексти.

Водночас необхідно усвідомлювати й обмеження цього методу. Критика, яку свого часу висловив Юрген Габермас на адресу Гадамера, вказує на потенційну схильність герменевтики до ствердження консервативної традиції. Абсолютизуючи авторитет традиції, герменевтичний підхід ризикує ігнорувати ідеологічні викривлення та владні асиметрії. Таким чином, герменевтика є необхідним, але не достатнім методом для всебічного аналізу комунікативної філософії.

На відміну від герменевтики як методу інтерпретації, нормативно-раціоналістична стратегія є, по суті, “внутрішньою” методологією самої комунікативної філософії. Її мета — виявити та обґрунтувати універсальні, нормативні засади раціональної комунікації. Ця парадигма включає два основні методи. Перший — трансцендентально-прагматичний метод Карла-Отто Апеля, що ставить питання про “остаточне обґрунтування” норм. Його метод полягає у виявленні апріорних, незаперечних передумов будь-якої аргументації. Апель стверджує, що кожен, хто вступає в аргументацію, вже визнав її норми, адже, як він пише, “ми не можемо заперечити ці передумови, не впадаючи в перформативну

суперечність” [3, с. 115].

Другий, менш фундаменталістський, але більш впливовий у соціальних науках метод — раціональна реконструкція Юргена Габермаса. Він не прагне до такого жорсткого “остаточного обґрунтування”, як Апель, а натомість спрямований на експлікацію — тобто на виявлення та теоретичне прояснення — універсальних структур раціональності, які, на його думку, вбудовані і присутні в повсякденних мовленнєвих практиках. Габермас виходить з того, що кожен компетентний мовець інтуїтивно знає, що таке успішна комунікація. Завдання філософа — реконструювати це інтуїтивне знання. Сам Габермас визначає завдання своєї універсальної прагматики як “реконструкцію того дотеоретичного знання, яке є у розпорядженні компетентного мовця” [11, с. 26].

Цей метод Габермас застосовує у своєму *magnum opus* “Теорія комунікативної дії” (*Theorie des kommunikativen Handelns*), де він реконструює не лише прагматику мови, а й еволюцію раціональності в історії західного суспільства [11]. Результатом такої реконструкції є теорія про три “претензії на значущість” (істинність, правильність, правдивість), які ми висуваємо в будь-якому акті мовлення, спрямованому на взаєморозуміння. Коли ці претензії ставляться під сумнів, ми переходимо до дискурсу — рефлексивної форми комунікації, де істинність перевіряється в теоретичному дискурсі, правильність — у практичному, а правдивість — через послідовність поведінки.

Вплив цього методу та теорії на сьогодення є колосальним. У своїй пізнішій праці “Фактичність і значущість” (*Faktizität und Geltung*), Габермас застосовує раціональну реконструкцію до сфери права та демократії [12]. Він доводить, що легітимність сучасного права не може спиратися ні на природне право, ні на волю суверена. Вона виникає з процедури раціонального публічного обговорення, в якому громадяни як автори законів самі доходять згоди щодо норм, які регулюватимуть їхнє спільне життя. Ця праця стала теоретичним фундаментом для дорадчої (деліберативної) демократії — однієї з найвпливовіших моделей сучасної політичної теорії. Сьогодні, в епоху політичної поляризації та кризи демократичних інститутів, ідеї Габермаса про центральну роль публічного розуму та якість громадських дебатів є надзвичайно актуальними. Вони слугують нормативним орієнтиром для оцінки здоров'я демократії та критики практик, що підривають можливість раціонального діалогу.

Ця методологія також знайшла плідне та системне продовження в українському філософському дискурсі. Передусім, у роботах Анатолія Єрмоленка, зокрема в його фундаментальній праці “Комунікативна практична філософія”, було здійснено не просто рецепцію, а творчу адаптацію та розвиток ідей німецьких мислителів [1]. Він акцентує увагу на етичному вимірі комунікації, обґрунтовуючи поняття відповідальності як центральну категорію. Для нього відповідальність впливає із самої структури мовленнєвого акту, де мовець бере на себе зобов'язання перед співрозмовником та ідеальною комунікативною спільнотою. Етика дискурсу в його інтерпретації постає не як абстрактна процедура, а як життєва настанова, що має регулювати соціальні та політичні практики. Єрмоленко не обмежується простим викладом теорій Апеля та Габермаса, а обґрунтовує комунікативну філософію як самостійний та актуальний для України напрям практичної філософії, що має особливе значення в умовах посттоталітарних трансформацій. Його праці заклали основу для цілої школи українських дослідників, що продовжують розвивати комунікативну парадигму.

Сила цієї стратегії полягає в її здатності обґрунтовувати універсальні норми в секулярному світі та надавати критерії для критики несправедливих соціальних порядків. Однак її слабкість — у певній ідеалізації комунікації, яка часто ігнорує реалії влади, нерівності та стратегічної маніпуляції, що робить її вразливою для

критики ззовні

Таку зовнішню, критичну позицію займає третя група методів. Якщо нормативно-раціоналістичний підхід намагається обґрунтувати ідеали комунікації, то критичні методи розглядають їх з радикальним сумнівом, фокусуючись на викритті та деконструкції. Одним з найвпливовіших є дискурс-аналіз у версії Мішеля Фуко. Для нього будь-який дискурс є не простором для пошуку істини, а полем, де знання нерозривно пов'язане з владою. Фуко починає свою працю "Порядок дискурсу" з потужної тези: "Я припускаю, що в кожному суспільстві виробництво дискурсу водночас контролюється, відбирається, організовується та перерозподіляється за допомогою певної кількості процедур" [8, с. 216]. З цієї перспективи, габермасівська "ідеальна мовленнєва ситуація" постає як наївна утопія, що ігнорує реальні механізми виключення, які визначають, хто може говорити і що вважатиметься "істиною". Іншим потужним критичним інструментом є метод деконструкції Жака Дерріда. Він спрямований на виявлення внутрішніх суперечностей та прихованих ієрархій у філософських текстах, що підривають їхню уявну єдність. Ключовим для цього є фокус на самому тексті, адже, як стверджує Дерріда у своїй знаменитій фразі: "Немає нічого поза текстом" (*Il n'y a pas de hors-texte*) [6, с. 158]. Застосовуючи деконструкцію до комунікативної філософії, дослідник може поставити під сумнів стабільність таких ключових понять, як "сенси", "консенсус" та "розуміння". Критичні методи є незамінними для виявлення "сліпих плям" комунікативної теорії, проте їхня власна обмеженість полягає у схильності до релятивізму та складності у побудові будь-якої конструктивної програми.

Очевидне протистояння між нормативно-раціоналістичною парадигмою, що прагне до універсальних обґрунтувань, та критичною, що деконструє будь-які універсалії, створює ризик нескінченної полеміки, де кожна зі сторін лише підтверджує власні вихідні засади. Саме для подолання цієї дихотомії та уникнення методологічного редукціонізму необхідна четверта методологічна стратегія, яка б працювала на мета-рівні.

Цю ключову роль виконує компаративний метод. У даному контексті він виступає не просто як порівняння різних філософських концепцій, а як мета-метод рефлексивної інтеграції. Його завдання полягає не в аналізі комунікативної філософії як такої, а в критичному зіставленні різних методологічних підходів до неї, оцінці їхніх можливостей та меж. Компаративістика дозволяє вийти за рамки догматичного вибору однієї "правильної" оптики і натомість розглянути герменевтичний, нормативний та критичний підходи як взаємодоповнювальні інструменти в арсеналі дослідника.

Такий підхід не є суто теоретичною можливістю; він активно реалізується в сучасних філософських дебатах. Яскравим прикладом є тривала дискусія між представниками комунікативної теорії та постструктуралізму. У збірці "Критика та влада: Переосмислюючи дебати Фуко/Габермас" (*Critique and Power: Recasting the Foucault/Habermas Debate*) під редакцією Майкла Келлі, показано, як порівняльний аналіз дозволяє не просто протиставити, а знайти точки дотику та взаємного збагачення між двома мислителями [13]. Ще одним прикладом є діалог між Габермасом та Дерріда, що відбувся після подій 11 вересня 2001 року і був зафіксований у книзі Джованні Боррадори "Філософія за часів терору" (*Philosophy in a Time of Terror*). Цей діалог продемонстрував, що навіть настільки різні мислителі можуть знайти спільну мову та спільні позиції щодо глобальних політичних викликів [4].

Компаративний метод також ефективно працює у форматі іманентної критики, коли дослідники, що поділяють загальні цілі комунікативної теорії, використовують інструменти з інших парадигм для її вдосконалення. Класичним прикладом є дебати між Ненсі Фрейзер та Акселем Гоннетом у їхній спільній праці

“Перерозподіл чи визнання?” (*Redistribution or Recognition?*). У цій дискусії Фрейзер, використовуючи елементи марксистського та феміністського аналізу, доповнює габермасівську модель, вказуючи на необхідність враховувати не лише питання комунікативного визнання, а й проблеми економічного перерозподілу [9].

Таким чином, компаративний метод дозволяє не просто констатувати протиріччя між різними парадигмами, а перетворити їх на продуктивний діалог. Він дає змогу побачити, що кожна методологічна стратегія має свою сферу релевантності та свої обмеження. Герменевтика незамінна для розуміння сенсу, нормативна реконструкція — для обґрунтування принципів, а критика — для виявлення прихованих патологій. Компаративний метод, у свою чергу, надає досліднику карту цих підходів, дозволяючи свідомо обирати та комбінувати їх для досягнення більш повного, об'єктивного та стереоскопічного розуміння комунікативної філософії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що методологічний інструментарій дослідження комунікативної філософії є багатим та різноманітним, проте його ефективність залежить від усвідомленого та комплексного застосування. У роботі було виділено та проаналізовано чотири ключові методологічні стратегії, кожна з яких має свої сильні сторони та обмеження.

Герменевтичний метод є незамінним на етапі інтерпретації текстів та розуміння їхнього смислового горизонту, дозволяючи побачити в комунікативній філософії не набір абстракцій, а відповідь на конкретні історико-філософські виклики. Нормативно-раціоналістична парадигма, що включає трансцендентальну прагматику та раціональну реконструкцію, дає змогу реконструювати внутрішню логіку комунікативної теорії, її нормативне ядро та обґрунтувати її універсальні претензії. Критичні методи, такі як дискурс-аналіз та деконструкція, слугують потужним інструментом для виявлення ідеологічних викривлень, владних асиметрій та “сліпих плям”, які ігноруються в ідеалізованих моделях комунікації. Нарешті, компаративний метод виступає як необхідний мета-рівень рефлексії, що уможливорює продуктивний діалог між цими, на перший погляд, несумісними підходами та дозволяє уникнути методологічного редукціонізму.

Таким чином, у роботі обґрунтовано центральну тезу про необхідність синтетичного, а не ексклюзивного підходу до дослідження комунікативної філософії. Майбутні дослідження не повинні обмежуватися вибором однієї з парадигм, а мають свідомо комбінувати різні методологічні інструменти залежно від конкретних дослідницьких завдань. Це дозволить, з одного боку, зберегти вірність емансипаторському та нормативному духу комунікативної теорії, а з іншого — зробити її більш чутливою до критики та здатною до самокорекції.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у застосуванні запропонованої комплексної методології до аналізу нових викликів сучасності. Особливо актуальним є дослідження трансформацій публічної сфери в епоху цифрових медіа. Як змінюються умови для раціонального дискурсу в середовищі соціальних мереж, “бульбашок фільтрів” та алгоритмічної модерації? Герменевтичний підхід допоможе зрозуміти нові форми комунікативної взаємодії, нормативний — оцінити їх з точки зору ідеалів дорадчої демократії, а критичний — викрити нові форми цифрового контролю та маніпуляції. Іншою важливою темою є аналіз феноменів “постправди” та політичної поляризації. Синтетична методологія дозволить не лише констатувати кризу раціональності, а й дослідити її причини та шукати шляхи для відновлення довіри до публічного дискурсу. Застосування такого комплексного інструментарію є ключем до того, щоб комунікативна філософія залишалася не лише об'єктом історичного вивчення, а й живим та релевантним інструментом для осмислення та покращення нашого спільного світу.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко, АМ 2000, *Комунікативна практична філософія*. Підручник, Лібра.
2. Кебуладзе, ВІ 2018, *Феноменологія досвіду*, Дух і Літера.
3. Apel, K-O 1980, *Towards a Transformation of Philosophy* (G. Adey & D. Frisby, Trans.), Routledge & Kegan Paul.
4. Borradori, G 2003, *Philosophy in a Time of Terror: Dialogues with Jurgen Habermas and Jacques Derrida*, University of Chicago Press.
5. Butler, J 1997, *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, Routledge.
6. Derrida, J 1997, *Of Grammatology* (G. C. Spivak, Trans.), The Johns Hopkins University Press, (Corrected ed.)
7. Forst, R 2012, *The Right to Justification: Elements of a Constructivist Theory of Justice* (J. Flynn, Trans.), Columbia University Press.
8. Foucault, M 1972, 'The Discourse on Language', In *The Archaeology of Knowledge & The Discourse on Language* (A. M. Sheridan Smith, Trans., pp. 215-237), Pantheon Books.
9. Fraser, N 1990, *Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy*, Social Text, (25/26), pp. 56-80.
10. Fraser, N & Honneth, A 2003, *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, Verso.
11. Gadamer, H-G 1989, *Truth and Method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans., 2nd rev. ed.), Continuum.
12. Habermas, J 1984, *The Theory of Communicative Action*, Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society (T. McCarthy, Trans.), Beacon Press.
13. Habermas, J 1996, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (W. Rehg, Trans.), MIT Press.
14. Kelly, M (ed.) 1994, *Critique and Power: Recasting the Foucault/Habermas Debate*, MIT Press.
15. Taylor, C 1989, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press.

References:

1. Yermolenko, AM 2000, *Komunikatyvna praktychna filosofiia (Communicative Practical Philosophy)*, Pidruchnyk. Libra.
2. Kebuladze, VI 2018, *Fenomenolohiia dosvidu (Phenomenology of Experience)*, Dukh i Litera.
3. Apel, K-O 1980, *Towards a Transformation of Philosophy* (G. Adey & D. Frisby, Trans.), Routledge & Kegan Paul.
4. Borradori, G 2003, *Philosophy in a Time of Terror: Dialogues with Jurgen Habermas and Jacques Derrida*, University of Chicago Press.
5. Butler, J 1997, *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, Routledge.
6. Derrida, J 1997, *Of Grammatology* (G. C. Spivak, Trans.), The Johns Hopkins University Press, (Corrected ed.)
7. Forst, R 2012, *The Right to Justification: Elements of a Constructivist Theory of Justice* (J. Flynn, Trans.), Columbia University Press.
8. Foucault, M 1972, 'The Discourse on Language', In *The Archaeology of Knowledge & The Discourse on Language* (A. M. Sheridan Smith, Trans., pp. 215-237), Pantheon Books.
9. Fraser, N 1990, *Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy*, Social Text, (25/26), pp. 56-80.
10. Fraser, N & Honneth, A 2003, *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, Verso.
11. Gadamer, H-G 1989, *Truth and Method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans., 2nd rev. ed.), Continuum.
12. Habermas, J 1984, *The Theory of Communicative Action*, Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society (T. McCarthy, Trans.), Beacon Press.
13. Habermas, J 1996, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (W. Rehg, Trans.), MIT Press.
14. Kelly, M (ed.) 1994, *Critique and Power: Recasting the Foucault/Habermas Debate*, MIT Press.
15. Taylor, C 1989, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press.

Прорецензовано / Reviewed

21.05.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

11.06.2025